

ВПЛИВ ХРИСТИЯНСТВА НА ПОЛІТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК РУСІ-УКРАЇНИ В VI–X СТ.

Валерій ОЛЕКСІЙЧУК

orcid.org/0009-0004-3817-6594

аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: valerii.oleksiichuk@gmail.com

Анотація. Досліджується вплив християнства на духовну культуру та політику Русі-України в VI–X ст. У цей час активізуються державо- та націєтворчі процеси на теренах давньої України, вона стає активним учасником міжнародної політики. Розглядаються взаємини Русі-України з Візантією, де християнство було державною релігією. Особливу увагу звернено на вибір віри елітою держави.

Ключові слова: Русь-Україна, VI–X ст., християнізація, князь Бравлин, князь Аскольд, князь Дір, княгиня Ольга.

Постановка проблеми. Друга половина I тис. н. е. для української історії прикметна помітними етнополітичними зрушеннями. Зокрема, відбувається об'єднання численних праукраїнських спільнот та локальних князівств в єдину державу Русь зі столицею у Києві. На Русь пильну увагу звертала Візантія – тодішній європейський лідер. Зокрема, імператор Маврикій (582–612) у своєму трактаті «Тактика і стратегія» зазначав: «Племена слов'ян і антів подібні своїм способом життя, своїми звичками, своєю любов'ю до свободи; їх ніяким чином не можна прихилити до рабства або покори; вони хоробрі, переважно у своїй землі, і витривалі, легко витримують спеку, холод, дощ, голизу, нестачу в їжі» [10, с. 298]. Водночас на північночорноморському геополітичному просторі постійно відбувалися змагання між різними претендентами на усталення свого впливу, з'являлися також нові загрози від воюючих східних степових орд [13; 14]. В таких умовах владна еліта Русі вишукувала різноманітні шляхи і засоби для ефективною протидії подібним намірам,

серед яких першорядне місце займало опертя на організований спротив, спільні духовні орієнтири та національні цінності. В цьому контексті імплементація християнства в суспільну свідомість і державне будівництво сприймалась як ефективний механізм консолідації нації, зміцнення державної безпеки та утвердження Русі на європейському просторі як одного з геополітичних лідерів.

Актуальність. Християнізація Русі-України є знаковим цивілізаційним вибором наших предків. На цій темі постійно маніпулюють і викривляють істину різноманітні апологети «руського мира», просуваючи ідеологічно заангажовані спекулятивні наративи про «спільну колицу» «братніх» народів, про витоки московського релігійного фанатизму з київської землі тощо. Тим часом неупереджений об'єктивний аналіз взаємодії культур давньої України та Візантії засвідчує самодостатність національної ментальності та її збагачення шляхом сприйняття цінностей християнського образу світу [8; 22]. Ретельний аналіз джерел та модерних досліджень

з означеної тематики сприятиме більш глибокому розумінню формування духовно-практичної парадигми буття українського народу.

Метою дослідження є аналіз християнських впливів на Русь-Україну в VI–X ст., включно до прийняття хрещення князем Володимиром Великим. Особливу увагу звернено на вибір віри елітою держави, зокрема князями Бравлином, Аскольдом, Діром і княгинєю Ольгою.

Огляд досліджень та публікацій. Християнізацію Русі-України та трансформацію суспільної свідомості в державі досліджували Д. Абрамович, О. Білецький, М. Возняк, М. Грушевський, Я. Ісаєвич, М. Костомаров, І. Крип'якевич, М. Максимович, І. Огієнко, В. Перетц, Н. Полонська-Василенко, К. Студинський, Н. Сумцов, Ф. Тітов, І. Франко, Д. Чижевський та ін. Ретельні студії означеної проблематики здійснили такі сучасні дослідники, як В. Горський, І. Жиленко, В. Ідзьо, В. Нічик, Л. Пилявець, М. Попович, Д. Степовик, Ю. Терещенко, Л. Филипович, В. Ятченко, які істотно поглибили розуміння взаємовпливів культури та християнства в давній Русі [14; 17–19; 21; 23].

Виклад основного матеріалу. Знаковою віхою в історії Русі-України є хрещення великого князя Володимира та киян, прийняття християнства державною релігією. Ця подія, на думку багатьох дослідників, відбулася без особливих збурень та протистоянь, що викликало певне нерозуміння щодо подібної мирної зміни традиційного світогляду на монотеїстичне. Відповідь на це питання полягає в тому, що вказаний перехід здійснювався на добре підготовленому ґрунті – до князя Володимира на

Русі християнська культура вже була досить поширеною, а добірна частина національної еліти на собі носила благодать хрещення [2; 3].

«Літопис Руський» докладно викладає як хрещення князя Володимира, так і його передумови. Під роком 945, наприклад, йдеться про перемовини між князем Ігорем та імператором Романом щодо укладання миру, і в договорі між сторонами містяться їхні обітниця своїм богам – Христу («вседержителю») і Перуну. Причому із самого тексту зрозуміло, що із країни Руської є і ті, які прийняли хрещення, і ті, хто є прихильником старої віри [11, с. 26]. А в 955 р. сталася інша знаменна подія: «Вирушила Ольга в Греки і прибула до Цесарограда. А був тоді цесарем Костянтин, син Леонтів. І, побачивши її, гарну з лиця і вельми тямущу, здивувався цесар з розуму її і розмовляв з нею, сказавши їй: «Достойна ти еси цесарствувати в городу сьому з нами». Вона ж, зрозумівши [його річ], мовила до цесаря: «Я поганинка есмь. А якщо ти хочеш мене охрестити, то охрести мене сам. Якщо ні – то я не охрещуся». І охрестив її цесар з патріархом [Полієвктом]» [11, с. 35]. І назвали її у хрещенні Оленою, а за цесаря вийти заміж вона відмовилася, оскільки стала його хрещеною донькою: «І сказав цесар: «Перехитрила ти мене еси, Ольго» [11, с. 36].

Наразі цей період християнізації Русі досліджений недостатньо мірою. Це спричинилося насамперед через брак достовірних автентичних джерел, а також виключну заідеологізованість цієї проблематики апологетами «руського мира» та їхніми послідовниками. Але зазначена тема завжди була однією з наскрізних для українських і багатьох зарубіжних істориків. М. Костомаров, зокрема,

зауважував, що християнство на Русь заходило із Візантії: в середині IX ст., після невдалого походу на Царград, коли був знищений їхній флот, русичі прийняли християнство. Та вдома вони знову опинилися посеред язичників, що, однак, не припинило поступ християнства: «Багато з русичів служили на службі у візантійських імператорів в Греції, приймали там християнство і заносили його в свою батьківщину. В другій половині X століття київська княгиня Ольга прийняла св. хрещення» [9, с. 199].

Пильну увагу до означеного періоду української історії звертав академік М. Грушевський. Торкаючись хрещення Аскольда і Діра, вчений зазначає: «Аскольда поховано на Угорським. Очевидно – він жив в тім княжій дворі, що стояв там: тут жив і був похований потім і Володимир Вел[икий]... Се промовляє за тим, що Аскольд був дійсно князь київський. Факт, що на його могилі поставили потім церкву, веде нас до походу 860 р. і епізоду про охрещення частини Русі по тім поході, при умові: дуже ймовірно, що Аскольд був той князь, що ходив 850 р. на Візантію і потім при згоді з Візантією прийняв християнство. Тим зовсім природно об'ясняють факти, що Повість [Нестора Літописця] звязала похід 860 р. з його іменем, і що на могилі Аскольда поставлено церкву» [6, с. 408].

Академік М. Попович охарактеризував складність цієї проблематики наступним чином: «Коли була встановлена в Русі єпископська кафедра, невідомо. Це могло бути ще до Володимирового хрещення, про яке, до речі, маємо тільки літописні відомості і не маємо жодних згадок у Константинопольських матеріалах. Хрещення приймали київські князі ще до захоплення Києва Олегом.

Так чи інакше, в Києві була митрополія, кількість єпископій в Русі – понад десять» [16, с. 81]. Тим часом, наприклад, щодо часів княгині Ольги є прекрасний опис відвідин нею самого Константинополя, залишений імператором Костянтином Багрянородним.

Сучасний релігієзнавець Д. Степовик у своєму ґрунтовному дослідженні феномену Києво-Печерської лаври також зазначає: «Київська Русь-Україна не мала такого досвіду діяльності Церкви, як країни католицького Заходу і православного Сходу. Усе треба було починати спочатку. Ревність у вірі була великою, але її необхідно було оформити як моральний закон, який поважають і виконують усі» [20, с. 17]. Це слушна думка, але, безперечно, і Русь мала власний досвід розбудови Церкви до Володимира, і цей досвід ліг наріжним каменем в зроблене ним одержавлення християнства.

Етнополітичний розвиток Русі. В VI ст. на теренах давньої України відбуваються знакові етнополітичні зрушення. Наприкінці 30-х років VI ст. відзначаються особливо успішні спільні дії антів і склавинів проти Візантії часів правління імператора Юстиніана I (527–565). Підсумком протистояння між сторонами і пошуку порозуміння між ними став укладений в 545 р. договір про мир між Антією та Константинополем.

Натомість практично у той самий час до Танаїсу (Дону) – тодішнього кордону між Європою та Азією – просунулись авари. У 557 р. під проводом хана Баяна вони вриваються у східноєвропейські степи, підкорюючи місцевих кочовиків, а в 558 р. авари завдають поразки антам. Намагаючись полагодити відносини з агресивними азійцями, в 560 р. до

аварів відправляється посольство антів на чолі з Мезамиром. Але за наказом кагана посла підступно вбивають. Відтоді, практично до початку VII ст., тривала боротьба між антами і аварами з важкими втратами для обох сторін.

Примітно, що в середині VI ст. у східних джерелах вперше згадуються руси («народ рос») [10, с. 331–354]. Це плем'я в Приазов'ї має свою державу під назвою «Артанія», вони досить войовничі й змушують кавказькі спільноти оборонятися від них. Так, в 626 р. дружини склавинів і росів-русів разом з аварсько-перськими військами брали участь в облозі Константинополя. В 643 р. роси-руси фігурують у військових подіях на Кавказі. А в 773 р. флотилія росів-русів разом з візантійським флотом діє на Дунаї проти болгар. Наприкінці VIII – на початку IX ст. відбувається похід князя Бравлина на Кримську Готію. В 20-х роках IX ст. військо русів здійснює похід на північноанатолійські володіння Візантії.

Централізація влади в київській державі істотно посилилася з приходом на княжий стіл династії Рюриковичів. У 879 р. упокоївся Рюрик, князь Новгородський. Його син Олег у 882 р. вбиває князя Аскольда і стає князем у Києві (правив до 912 р.). В 907 р. здійснює похід на Константинополь і укладає мирний договір Русі та Візантії. На 912–945 рр. припадає правління князя Ігоря. В 944 р. укладається договір князя Ігоря з греками, а в 945–960 рр. правила княгиня Ольга, в хрещенні Олена. Потім київський стіл в 957–972 рр. обіймав її син – князь Святослав, який на прохання матері охреститися відповів відмовою. Втім з Візантією він продовжує налагоджувати взаємовигідні відносини і в 971 р. укладає черговий договір.

Поширення християнства. В VI ст. відома діяльність скіфських владик. Так, єпископ Малої Скіфії Петерн (519–530) уславився як завзятий борець проти монофізитів, однієї з течій християнства, основою віровчення якої є догма про єдину (божественну) природу Ісуса Христа, а не подвійну – божественну і людську. Ця течія християнства була започаткована у V ст. Константинопольським архимандритом Євтихієм. Активно виступаючи проти несторіанства, що принижувало божественність Христа, монофізити утверджували лише божественну, а не подвійну (боголюдську) його єдність. Участь скіфських ієрархів у цьому протистоянні свідчить про їхнє помітне місце в тодішньому християнстві. А останнім з відомих, за офіційними документами, єпископів Малої Скіфії був Валентиніан (550–553).

До християнства поступово прилучається дедалі більше північночорноморських народів. Так, за свідченням Захарії Ритор, в 535 р. з'являється переклад Святого Письма мовою гунів [10, с. 443–444]. В 576 р. тюрки та утигури захоплюють Боспор Кіммерійський, а в 619 (621–?) р. верхівка оногурів («союз десяти племен» кубанських гунів-булгар) на чолі з ханом Орханом (575/576–630), засновником Великої Булгарії в першій половині VII ст., приймає чин хрещення у Константинополі. Очевидно, цю подію слід сприймати як політичний крок у пошуках надійного союзника у протистоянні з аварами і, ширше, Татарським каганатом.

Слід мати на увазі, що в Тавриді християнство поширювалось в різних державах і квазідержавих русичів, готів, греків та ін. У VIII ст. у Криму засновується низка православних монастирів

на території сучасних Інкермана, Бахчисарая, Чилтер-Коба, Тепе-Кермен, Ескі-Кермен та ін. З приєднанням у 832 р. Херсонеса до Візантійської імперії християнство і на цих теренах стає державною релігією. Як наслідок, на початку X ст. у Криму вже існують п'ять єпархій: Херсонська, Боспорська, Готська, Сугдейська і Фульська. А наприкінці VIII ст. в третьому списку єпархій Константинопольського патріархату вперше згадується єпархія Таматарха (Таврійська Русь з центром у Тмуторокані). В середині X ст. у списку православних єпархій, укладених за часів василевса Костянтина Багрянородного, під 60-м номером значиться «Русь».

Слід зауважити, що, крім Візантії, помітну активність у справі поширення християнства на Русі проявляла і Священна Римська імперія, своєрідна германська спадкоємиця Риму. В 956 р. за вказівкою імператора Оттона I створюється місіонерська єпископія для Русі. І вже у 961–962 рр. при дворі княгині Ольги перебував католицький місіонер Адальберт Трірський (Магдебурзький). За правління князя Ярополка I Святославича (972–978/80) до Києва в 977 р. прибуло імперське посольство з метою схилити його до християнства західної традиції [10, с. 537–541].

Хрещення князя Бравлина. Херсонес Таврійський завжди був головною контактною зоною двох культур – давньоукраїнської та грецької. Про їхні набутки, відповідно до «Паннонської легенди», свідчить «Житіє Кирила», в якому оповідається про зимівлю в 860–861 рр. Кирила Філософа в Корсуні (Херсонесі): там він бачив Євангеліє і Псалтир, писані «руськими письмени» [10, с. 544–546].

На рівні князівської влади таїнство хрещення сталося наприкінці VIII – на початку IX ст. з напівлегендарною поstattю давньої України князем Бравлином. Про його діяння відомо з двох агіографічних «Житій Стефана Сурозького», подвижника віри VIII ст. Гнаний недругами, майбутній святий зупиняється в Сурожі (нині Судак), де бере активну участь у розбудові Сурозької єпархії. В «Житіях» докладно описано похід князя Бравлина на чолі руської раті й чудесне навернення його та всієї дружини до християнства. На початку літописець оповідає про успішний похід, збагачення воїнів та наступну кару Божу за розбій у храмі: «Мало років минуло після смерті святого, коли прийшла велика рать руська з Новгорода – князь Бравлин з великою потугою охопив терени від Корсуня і до Корча і з численною силою прийшов до Сурожа. 10 днів люто билися між собою, і через 10 днів увірвався Бравлин, силою порушивши залізні ворота, й увійшов у город і запіхвив свій меч. І увійшов він у церкву, у святу Софію і розтрощив двері й побачив гроб святого. А на гробі царське покривало і перлини, і золото, і дорогоцінне каміння, і золоте кадило, і посуду золотого багато, – і все це пограбували. І в той же час розболівся [князь] і лице його обернулось назад і запінилося. І заволав: «Це великий святий чоловік, який тут, і вдарив мене по лиці й обернулося лице моє назад» [5, с. 17]. Згаданий в «Житіях» Новгород, очевидно, центр Тавриди, який у Візантії в грецькому написанні позначався як «Неаполь Скіфський».

І тут сталося диво: надійшло просвітління на зверхника, і наказав князь повернути все награвоване, і не тільки

тут, але й в інших містах і храмах. Особливі дари слід покласти на гробі Стефановім. І відгукнувся на це святий Стефан: «Якщо не охрестися в моїй церкві, [то] не повернешся і не вийдеш звідсіля. І заволав князь, мовлячи: “Нехай прийдуть попи і хрестять мене, коли встану і лице моє обернеться, то охрещуся”. І прийшли попи, і Філарет архієпископ, і сотворили молитву над князем. І хрестили його в ім’я Отця і Сина і Святого Духа. І обернулося лице його назад. І охрестилися його бояри всі, але шия його ще боліла. І кажуть попи князю: “Обіцяй Богові, що всіх бранців, яких полонив від Корсуня до Корча, і чоловіків, і жінок, і дітей, вели повернути всіх”. Тоді князь повелів всім своїм усіх відпустити й кожен пішов самохіттю. І тиждень не виходив з церкви, приносячи дар великий святому Стефану; й від’їхав, пошанувавши і град, і людей, і попів...” [5, с. 18].

Хрещення Аскольда і Діра. В середині IX ст. культурні й торговельні зв’язки Русі з християнською Візантією та мусульманським Сходом істотно посилюються. Це часи правління у Києві князя Діра (Дари) та успадкування його влади князем Аскольдом. У 860 р. руське військо під проводом Аскольда і Діра вирушає до Константинополя. Тривала облога змусила патріарха Фотія обнести навколо стін міста Ризу Пресвятої Богородиці. Потому протистояння було завершене і між князем Аскольдом та імператором Михаїлом III була підписана мирна угода. Літописці вважають це «першим хрещенням Русі», коли втаємничилися до благості сам князь та його близьке оточення. Історик І. Крип’якевич зазначає: «Християнство поширювалося на Україні задовго перед Володимиром Великим. Вже коло 860 р.

мали немовби охреститися князі Аскольд і Дир, що ходили великим походом на Царгород. Українське населення не противилося християнській вірі: «Коли хто хотів хреститися, не боронили йому, а тільки глузували». Вже за Ігоря 944 р. стояла в Києві церква св. Іллі, й частина княжої дружини була християнська. Ігорева жінка Ольга також прийняла християнство, але не могла приєднати до нової віри сина Святослава: «Моя дружина буде сміятися з цього», – відповідав молодий князь» [8, с. 66].

Дійсно, близько 865 р. між Руссю та Візантією відбулося укладання мирної угоди. На закріплення нових дружніх стосунків імператор Михаїл та патріарх Фотій відправляють до Києва архієрея і шістьох єпископів. За численними переказами, відбувається хрещення князя і охочих киян. У столичному місті Києві будують першу церкву на честь святого пророка Іллі.

Таким чином, активне поширення християнства на українських землях у часи правління Аскольда і Діра засвідчив також Вселенський патріарх Фотій (помер у 891 р.). Владика був добре знайомий як письменник та дидактик, полишивши по собі уславлені «Казання» та «Послання» до християн. Патріарх Фотію радіє із хрещення болгар і особливо втішений тим, що до цього схилився і колишній супротивник Візантії – Русь: «І не тільки сей нарід [Болгарский] змінив давнішу безбожність на віру в Христа, але й той нарід, про якого так часто казано, той, що переважає всіх щодо сувороти вдачі й охоти до убивання, себто звана Русь, що опановавши околних і з того загордувавши, підняла була руки на державу Ромейську. Тепер і вони перемінили елиньску [себто язическу] і безбожну

віру, в якій пробували ранійше, на чисте і непокривджене служенє Христу і радо вступили поміж [наших] підвладних і приятелів намість недавнього грабування й великої відваги супроти нас. І так розпалило їх жаданє віри і запал (кличе Павел: Слава Богу во вікі!), що прийняли єпископа і пастиря і вдали ся надзвичайно ревно і пильно до служеня Ісусу Христу» [5, с. 34].

Очевидно, що в «Посланні» йдеться про похід Русі на Константинополь в 865 р., оскільки сам документ датується наступним, 866, роком. Патріарх узагальнює все поганське/язичницьке одним терміном – «еллінське», тим самим пориваючи з античним багатобожжям. А контекст згадок щодо поширення християнства на Русі дає можливість зрозуміти, що ці явища не поодинокі, а звичні. Патріарх також підтверджує пастирську місію візантійських пастирів до Києва і їхнє там благовіщення серед громади.

Надзвичайно важливою пам'яткою для з'ясування обставин хрещення Аскольда і Діра є трактат Костянтина Багрянородного «Оповіданні історичнім про життя і діла славного імператора Василя» (скорочено «Василь Македонин»), в якому мовиться про візантійську місію архієпископа від патріарха Ігнатія до Києва і наступне хрещення киян. Ця праця присвячена життю та діяльності діда Костянтина Багрянородного імператора Василя I Македонина (867–886), який був ревним християнином і дбав за його поширення. На той час у Візантії вважали Русь вже християнською країною і діяли на її благо, спонукаючи прийняти хрещення і її зверхників – князів Аскольда і Діра: «І народ росів, войовничий та найбезбожніший, за посередництвом

щедрих дарунків золота й срібла і шовкових строїв він [імператор Василь I Македонин] схилив до перетрактацій і, уклавши з ними мирну угоду, переконав зробитися учасниками божественного хрещення і влаштував так, що вони прийняли архієпископа, який дістав рукопокладення від патріарха Ігнатія» [2, с. 50]. І далі оповідач зазначає, що «архієпископ був зустрінутий прихильно, а місцевий володар закликав підданих слухатися владику. Потому прибулець розповів про деякі чудеса Спасителя нашого й Бога та повідомив їм історію деяких чудес, на що руси засумнівалися і побажали бачити щось подібне на свої очі із самим Євангелієм». І далі в трактаті мовиться: «І кинута була в піч з вогнем книга святого Євангелія. По збігу ж достатнього часу, коли піч згасла, вийнятий був свиток, що не постраждав і не ушкодився, і не зазнав від вогню ніякої шкоди, так що навіть китиці на кінцях мотузки, яка його зв'язувала, не потерпіли ані не змінилися ніскільки. Побачивши це і будучи враженими величчю чуда, варвари без вагань почали хреститися...» [2, с. 51].

Хрещення князів Аскольда і Діра, очевидно, відображало нову тенденцію ідейно-світоглядної переорієнтації всієї Русі, яка прагнула обійняти гідне місце в колі провідних тогочасних держав. У IX ст. Русь вже була добре знана в цивілізованому світі. Про це, зокрема, докладно оповідає Ібн-Хордадбег, арабський урядовець при дворі каліфа у Багдаді. За своїм становищем чиновник мав збирати різні географічні відомості про торговельних партнерів. Свої спостереження Ібн-Хордадбег виклав у праці «Книга доріг і держав», яку почав створювати в 846 і завершив близько 880 р.

На ту пору Київ був сталим партнером Багдада, а для зручності використовували шлях через Ітиль (Волгу), Джурджану (Каспійське море) і далі караванами на захід. У самому описі є прикметна згадка про віру купців руських: «П о д о р о ж к у п ц і в р у с к и х. Руси, що належать до народу славянського, з найдалеких країв Саклаба [Славянщини] ідуть до моря Румського [Чорного] і продають там футра бобрів і чорних лисиць, а также мечи; цар Рума бере десятину з їх краму. А то їздять Танаїдом, рікою Славян, переходять через Камлідж [Ітиль-Астрахань], столицю Хозарів, і там володар края бере з їх десятину. Звідти плавають човнами по морю Джурджана [Каспійське] і ідуть до того пункту берега, який мають на меті. Іноди вони возять свій крам на спині верблюдів [з міста Джурджана] до Багдаду; [евнухи славянські бувають у їх тут за товмачів. Вони вдають з себе християн і платять для того податок поголовний]» [5, с. 20]. М. Грушевський, коментуючи останню згадку, зауважує, що в часи «походів Русь знайомилася з християнством; то було звичайне явище». І цілком можливо, що для християн імператор Візантії (цар Руму) застосовував пільгове митне оподаткування, що могло слугувати додатковим стимулом для русів приймати нову віру.

Хрещення княгині Ольги. Аналіз численних історичних джерел та досліджень дає можливість зробити аргументований висновок про хрещення княгині Ольги та її подвижницьку діяльність щодо християнізації Русі-України. Проблемні питання постають із деталізацією цього процесу: коли і де відбувалося хрещення – у Києві чи Константинополі, скільки відвідин Константинополя здійснила княгиня, які

обіцянки пропонувала імператору тощо.

Досить поширеною є думка про дві поїздки княгині Ольги до Константинополя: в 944 р. – для укладання договору і в 954 р. – з метою хрещення. М. Брайчевський вважає також, що було два візити, але в 946 та 957 рр. [3, с. 13]. Втім існує також точка зору, що княгиня Ольга відвідала Константинополь в 957 р., зустрічалася з імператором та його родиною, прийняла там обряд хрещення і ніколи цього не приховувала [14; 17; 21].

Надзвичайно цінними і змістовними щодо християнізації Русі є трактати візантійського імператора Костянтина Багрянородного. «Василевс ромейв» Костянтин VII (913–959) для свого спадкоємця імператора Романа II (959–963) підготував у 948–952 рр. унікальний твір «Про управління імперією». В ньому є безцінна інформація і про тодішню Русь-Україну: звичаї, військо, правління, Дніпрові пороги тощо. Унікальними також є описи відвідин Константинополя княгинею Ольгою – «Ельги, княгині руської» – і можливе прийняття нею там християнства.

Всі подробиці візиту княгині Ольги та її пошту до столиці Візантії описав сам імператор Костянтин Багрянородний у своєму трактаті «Про церемонії візантійського двору». Порівнюючи з аналогічними ремарками щодо візитів інших можновладців, можна дійти висновку, що ця подія навіть для імператорського двору була непересічною, а тому заслуговувала особливої уваги. Понад те, спостерігалась пошана приймаючої сторони не лише до глави, але й всього складу посольства, поважання господарями їхнього статусу загалом та кожного зокрема. Особиста участь імператора та імператриці у всіх процесуальних діях

свідчить про виключне значення цієї події і для самої Візантії. Пояснення цьому полягає в тому, що імператор вишукував потужного союзника по той бік Понту і глава цієї держави йшла йому назустріч у цьому питанні. А сама логістика церемоній візантійського двору свідчить про те, що нова союзниця на цей час вже була і одновісною з імператором, тобто християнкою. В трактаті, до речі, про церемонії щодо «Ельги Русинки» – княгині Ольги так і записано: «Иньше приняте» [5, с. 61–62].

Прийом «Ельги, княгині рускої» (архонтеси) відбувався 9 вересня 955 (7– ?) р. Княгиня була із своячками княжого роду і знатнішими служницями, а за ними вступили послы і агенти князів руських. Здійснивши необхідні символічні дії, разом з усіма присутніми зустріли імператора та імператрицю. Подальші події виглядали наступним чином: «Тоді препозит і дверники ввели княгиню, вона йшла впереді, а за нею, як сказано, її своячки – княгині і значніші служниці. Препозит запитав її в імени імператриці, і вона вийшла й сіла в салі трофеїв. Імператриця ж, вставши з трону, перейшла через лавсіак і трипетон в кенургій і відпочивала. А імператор сів з августою і порфірородними своїми дітьми, і покликано княгиню з салі кенургія; імператор сказав її сісти, і вона казала імператору, що мала. Того ж дня був парадний обід в тій же Юстиніановій салі: імператриця сіла на згаданім троні з невісткою, а княгиня стояла з боку, коли ж начальник столу ввів звичайним способом княгинь, і вони уклонились, княгиня, трохи ухиливши чоло, сіла тамже де стояла, по чину, за стіл імператорский з зостами» [5, с. 68].

Таким чином, високою владною

рукою засвідчено дві зустрічі в один і той самий день зверхників двох держав – Русі та Візантії. На першій з них відбулися ділові перемовини княгині Ольги та імператора Костянтина VII, а на другій відбувалася урочиста трапеза, на якій, поза сумнівом, крім суто гастрономічних смаків, продовжувалося налагодження добросусідських відносин між двома країнами.

Водночас знаний історик М. Брайчевський наполягає на двох візитах княгині Ольги до Константинополя – в 946 і 957 рр. Причому друге відвідування володарка здійснювала вже християнкою, про що переконливо свідчить та обставина, що в поїзді її супроводжував «папос» Григорій, тобто «піп» (батюшка) [3, с. 13, 15]. Подібної думки про хрещення до візиту в Константинополь дотримується і західний історик І. Ортинський: «Правдоподібно в Києві 955 року» [12, с. 23]. На користь такого висновку свідчить і та обставина, що тодішня київська еліта завдяки подвижництву князів Аскольда і Діра значною мірою вже була християнізованою.

Особливо слід зважати і на особисті риси княгині Ольги, яка стратегічно вивірено діяла в умовах кризи відносин з деревлянами після вбивства ними князя Ігоря. Історик християнства І. Ортинський підкреслює: «Коли князь Ігор гине в битві проти деревлян, Ольга перебирає правління державою. Вона стане прототипом пізніших українських жінок, які у відсутності чоловіків керували державою» [12, с. 23]. А тому для вдалих перемовин із Константинополем княгиня Ольга, очевидно, вважала за потрібне використовувати всі необхідні важелі впливу, включаючи і особисте пошанування християнських цінностей.

Попри фактологічні труднощі з реконструкцією прийняття княгинєю Ольгою хрещення в суспільній свідомості Русі панувала парадигма про цю подію як істинну і про виключне її значення для всього народу Русі. Зокрема, своєрідну похвалу християнству та його київським подвижникам проголосив не визначений остаточно автор княжої доби, значною мірою ідентифікований як печерський чернець-любомудр Яків Мних. Про зміст його твору свідчить вже сама назва: «Пам'ять і похвала руському князеві Володимирові, як охрестився Володимир і дітей своїх охрестив і всю землю Руську від кінця й до кінця, і як охрестилася Володимирова бабуня Ольга раніше Володимира» [7, с. 354–362]. Оповідаючи про чесноти князя Володимира, Яків Мних вказує на княгиню Ольгу, з якої онук брав приклад: «Домагався спасіння й дослухався бабуні своєї Ольги, що до Царграду пішла, і прийняла святе хрещення й пожила добре перед Богом, усіма добрими справами прикрасилася й спочила з миром у Христі Ісусі і в блакій вірі. Те все, що чув князь Володимир про бабцю свою Ольгу, наречену у святому хрещенні Оленою, тому й життю слідував святої цариці Олени, блаженної Великої княгині Ольги. Те чув князь Володимир, й розпалювалось Святим Духом серце його, жадаючи святого хрещення».

Яків Мних далі деталізує не лише чесноти княгині Ольги, але й розповідає про саме таїнство прийняття нею хрещення. І сталося це не в Києві, а в Константинополі: «Та ж бо блаженна княгиня руська Ольга, по смерті мужа свого Ігоря, князя руського, посвячена була Божою благодаттю і в серці сприйняла Божу благодать... Піднявшись, пішла у землю Грецьку, у Царград, де царі

християнські й християнство утвердилося. І коли прийшла, просила хрещення й, прийнявши святе хрещення, повернулася на землю Руську, в дім свій і до людей своїх з радістю великою, освітлена духом і тілом й несла знамення Чесного Хреста. І потім требища бісівські потрощила і почала жити для Ісуса Христа. Злюбила Бога усім серцем й усією душею і пішла слідом за Господом Богом. ...Почила у блакій вірі, скінчила життя своє з миром для Христа Ісуса, Господа нашого. І Бог уславив тіло своєї Олени, її ж ім'ям у хрещенні нарекли – блаженна княгиня Ольга. І є у труні тіло її чесне й неушкоджене й до сьогодні... Труна та мала стоїть у церкві святої Богородиці. А ту церкву кам'яну збудував блаженний князь Володимир на честь святої Богородиці».

Отже, сталося це після смерті її чоловіка – князя Ігоря за її власною волею і натхненням. А повернувшись додому, можливості своєї влади і нової віри застосувала для того, щоб подолати посеред киян старі звичаї та язичницькі забобони. Автор називає конкретну дату упокоїння княгині Ольги – 11 липня 969 р. – і зазначає, що «це сталося через 15 літ після її хрещення в Царграді». Таким чином, дізнаємося, що ця знаменна подія відбулася в 954 р.

Креативна місія християнства. Політичні, економічні, культурні взаємини з Візантією істотно вплинули на розвиток Русі-України. В цьому істотну роль відіграло візантійське законодавство як організуючий та консолідуючий регулятор імперії. Основи його були закладені т. зв. Кодифікацією імператора Юстиніана, а зріла форма відома як Еклога, створена в першій половині VIII ст. (видана в 726 р.) за часів правління імператора Лева III Ісавра.

Концентром державного законодавства була його корелятивна відповідність нормам християнської моралі. Християнські норми були вихідними для регулювання сімейно-шлюбних відносин, істотно впливали на права власності, включно з людьми (рабство), успадкування, договори купівлі-продажу, оренду земель та споруд тощо. Свої особливості мало і кримінальне право, зокрема злочини проти державної влади/імператора, зрада віри, сектанство, традиційні культу, посягання на власність, здоров'я та життя інших людей. Зазіхання на владу, державний лад, установлені норми співжиття тощо розглядалися також крізь домінанту християнських цінностей і підлягали жорсткому осуду. Не полишили без уваги і вимоги до неупередженості самих представників Феміди: «В «Еклезії» відображені також спроби зміцнити централізацію: у вступі законодавець заявив про свій намір ввести для судів суворо визначену оплату з тим, щоб вони не брали хабарів у населення» [1, с. 183].

Визнання християнства державною релігією в Римі й Константинополі, лідерство цих імперій в Європі та на Близькому Сході стали відчутним стимулом для переорієнтації інших держав і народів на нову ідеологію. В 327 р. цар Міріан III зробив християнство державною релігією Іверії (Грузії), в IV–V ст. до християнства прилучилися ірландці, в VI ст. – германські племена, а в IX–XI ст. християнство утвердилося в переважній більшості держав Центральної, Північної та Східної Європи, включно з Руссю-Україною.

Важливою спонукою для християнізації Русі стала та обставина, що це було вигідно насамперед владним елітам обох

держав – і Візантії, і Русі. Візантія протягом століть зазнавала постійних навал з боку слов'янських народів. Причому це чинили насамперед їхні балканські сусіди, тобто болгари, серби, хорвати, словенці та інші південні слов'яни. І їхні військові успіхи дали змогу розширити ареал розселення цих народів майже до самого Геллеспонту (Мармурового моря) та Боспору. Але так само регулярно чинили свій тиск на Візантію і давні автохтони України, насамперед анти і руси. Тим часом соціально-політична організація цих нападників носила відносно децентралізований характер, а, на думку тодішніх істориків (Прокопій Кесарійський), їхні воєнно-феодальні дружини являли собою «безлад і беззаконня».

У таких умовах для візантійських імператорів вельми бажаним і прагматичним був намір бачити на чолі сусідніх держав-племен зверхників-одновірців. Це істотно полегшувало б особисті контакти та зв'язки, давало можливість знаходити спільну мову у суперечках, апелюючи до вищих духовно-практичних цінностей та особистих інтересів вождів. Історик В. Балух наголошує: «Одним із засобів візантійської політики стає християнізація Русі. Візантія, безумовно, розраховувала, що за релігійним пощастить поширити і політичний вплив. Уява про право імператора володіти всією «ойкуменою»... складала невід'ємну рису політичного світогляду візантійських державних мужів, дипломатів і філософів» [1, с. 259]. Цю доктрину, до речі, згодом разом з ортодоксальним християнством взяла собі на озброєння імперська московія у вигляді ідеології «русского мира».

Для вождів і старійшин слов'янських народів навернення до християнства

кардинально змінювало їхній соціально-політичний статус. Попри ієрархічність існуючих страт соціуму, в якому вожді досягали найвищої влади, вони все одно залишались в номінації «один з нас». Тим часом в християнській доктрині зверхнику належало зовсім інше місце – «один над нами». В давній Русі термін «князь» використовувався в декількох смислах: 1) для означення вищої посадової особи, засновника роду, вождя-повелителя, 2) для іменування нареченого, а також 3) культової постаті. Як зазначає В. Войтович, «у давнину князь – головний жрець, священна особа, що справляє жертвоприношення, віща людина, наділена надприродними здібностями, представник вищих сил» [4, с. 230]. Але, навіть якщо врахувати симфонію всіх іпостасей поняття «князь», смислове його наповнення і практичне втілення не йде ні в яке порівняння з якостями і повноваженнями імператора в християнстві.

В цій духовно-практичній системі світу володар (василевс, цар, хан) є посланцем Бога і втіленням його волі й могутності: «Цар був священною особою при житті, бо то була своерідна жертва, яка сполучала землю і небо, світ земний і світ небесний, жертва, призначена божеству, що мала людський вигляд. Жертва мала бути найдосконаліша. Вважалося, що цар не вмирає, а просто переходить до потойбічного світу, де служить тому ж богу» [4, с. 575]. Богообраність правителя в християнстві дарувала йому суперважливі супутні атрибути: влада не від народу, а від Бога, підзвітність не спільноті, а вищій силі, безгрішність та непогрішимість, володіння абсолютною істиною, потенційне безсмертя тощо. Таким чином, між зверхником і народом створювався якісний бар'єр іншості,

вищого та нижчого, між яким абсолютно були розподілені права і обов'язки: для правителя – розпоряджатися, давати накази і вимагати безумовної покори від підлеглих, для спільноти – виконувати вказівки і не піддавати сумніву їхню можливу нечинність чи навіть безглуздість або злочинність. В перспективі цілком імовірним ставав варіант абсолютної монархії, що робило його пошукачів повністю безпринципними у набутті такого статусу.

Висновки. В VI–X ст. відбувається консолідація праукраїнських спільнот в єдину державу Русь, яка вишукує можливості утвердити в Європі свою самобутність та незалежність. В непростих відносинах з провідними європейськими лідерами, зокрема Візантією та Священною Римською імперією, відбувається не лише протистояння, але й взаємообмін матеріальними та культурними цінностями. Серед цих надбань особливе місце займає християнство – нова парадигма світобудови й соціальної організації держав.

У середньовічній Європі християнство асоціювалось із світоглядними переконаннями і політичними успіхами. В провідних державах (Візантія, Священна Римська імперія) християнство набуло статусу державної релігії, що істотно визначало повноваження і функції органів влади. Імператор очолював управлінський і виконавчий апарат, його рішення і волевиявлення були остаточними та не підлягали оскарженню, оскільки виступали як прояв божественної волі. Подібна система централізованого управління виявилася ефективною для консолідації населення навколо спільного центру, посилення політичної, економічної, культурної ваги країни в міжнародному

просторі. Внаслідок цього означена модель розбудови держави стала привабливою для інших країн Європи.

На Русі християнських впливів зазнали насамперед активні верстви населення: владна еліта, військові, купці, а також мешканці прикордонних територій. Існує переконлива джерельна база (хроніки, літописи, агіографії), яка засвідчує прийняття християнства князями Бравлином, Аскольдом, Діром та княгинею Ольгою. В Києві, княжих містах та Причорномор'ї розбудовувалась церковна інфраструктура, засновувались єпархії, храми, монастирі та скити, здійснювався переклад Святого Письма місцевими мовами, включно з давньоруською.

Християнізація Русі-України відбувалася у взаємовимірному і взаємовигідному контенті: з одного боку, потреба зміцнити конструктивні міжнародні зв'язки та свій вплив у світі, з іншого – знайти ефективний інструментарій об'єднання в єдиний державний організм давньоукраїнську спільноту племен і народів. Парадигма правителя в християнській картині світу надавала йому практично необмежені повноваження володарювати і правити. Непересічне значення мав і особистий князівський інтерес, а саме: легітимація власної присутності серед кола головних зверхників Європи. Останнє створювало повноважні можливості відстоювати національні інтереси та утверджувати Русь як незалежну державу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балух, В. О. *Візантиністика*: курс лекцій. Чернівці, 2006. 606 с.
2. Брайчевський, М. Ю. *Утвердження християнства на Русі*. Київ, 1988. 259 с.
3. Брайчевский, М. Ю. Ольга и Константинополь. *Южная Русь и Византия*: сб. науч. тр. Киев, 1991. С. 12–20.
4. Войтович, В. *Українська міфологія*. Київ, 2002. 664 с.
5. Грушевський, М. *Виїмки з жерел до історії України-Руси. До половини XI віка*. Львів, 1895. 123 с.
6. Грушевський, М. С. *Історія України-Руси*: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ, 1991. Т. 1. 736 с.
7. *Історія релігії в Україні*: у 10 т. Т. I. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / за ред. Б. Лобовика. Київ, 1996. 384 с.
8. *Історія української культури*. Т. 1. 1/ Мітологія, 2/ Побут, 3/Письменство / за заг. ред. І. Крип'якевича. 2-ге вид. Вінніпег – Канада, 1964. 480 с.
9. Костомаров, Н. И. *Исторические произведения. Автобиография* / сост. и истор.-биогр. очерк В. А. Замлинского. Киев, 1989. 736 с.
10. Крисаченко, В. С. *Християнство на теренах давньої України: від Апостола Андрія до Князя Володимира*. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Київ, 2012. 650 с.
11. *Літопис Руський* / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ, 1989. XVI+591 с.
12. Оргинський, І. СДВ. *Хрищення, хрест та харизма України*. Рим-Мюнхен-Фрайбург, 1988. 198 с.
13. Панас, К. *Історія Української Церкви*. Львів, 1991. 160 с.
14. Панчук, І. *Історія України очима іноземців*: довід.-хрестоматія. Тернопіль, 2009. 303 с.
15. Плохій, С. *Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності* / пер. з англ. Романа Ключка. Харків, 2016. 496 с.
16. Попович, М. В. *Нарис історії культури України*. Київ, 1998. 728 с.
17. Прицак, О. *Походження Русі. Старадавні скандинавські джерела (крім ісландських саг)* / відп. ред. О. Мишанич. Інститут

сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ, 1997. Т. I. 1080 с.

18. *Світ про Україну та українців / упоряд.* В. Кирилич. Київ, 2016. 452 с.

19. Січинський, В. *Чужинці про Україну*. Львів, 1991. 93 с.

20. Степовик, Д. *Історія Києво-Печерської Лаври*. Київ, 2001. 559 с.

21. Терещенко, Ю. І. *Україна і європейський світ: нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.*: навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. Київ, 1996. 496 с.

22. *Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор.* С. В. Ульяновська. Київ, 1993. 592 с.

23. Ятченко, В. Ф. *Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби*. Київ, 1988. 200 с.

REFERENCES

1. Balukh, V. (2006). *Byzantine Studies: Lecture Course*. Chernivtsi, 606 p. [in Ukr.]

2. Braichevskiy, M. (1988). *The Establishment of Christianity in Russia*. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Archaeology. Kyiv, 259 p. [in Ukr.]

3. Braichevskiy, M. (1991). Olga and Constantinople. *Southern Rus' and Byzantium: Collection of Scientific Works*. Kyiv, pp. 12-20. [in Rus.]

4. Voitovych, V. (2002). *Ukrainian Mythology*. Kyiv, 664 p. [in Ukr.]

5. Hrushevskiy, M. (1895). *Excavations from the Sources to the History of Ukraine-Rus. To the Half of the 11th Century*. Lviv, 123 p. [in Ukr.]

6. Hrushevskiy, M. (1991). *History of Ukraine-Rus*: In 11 Vols., 12 Books. Kyiv, T. 1. 736 p. [in Ukr.]

7. Lobovyk, B., ed. (1996). *History of Religion in Ukraine*: in 10 Vols. Vol. I. Pre-Christian Beliefs; Adoption of Christianity. Kyiv, 384 p. [in Ukr.]

8. Крыпьякевич, И., ed. (1964). *History of Ukrainian Culture*. Volume 1. 1/Mythology, 2/Life, 3/Literature. 2nd ed. Winnipeg – Canada, 480 p. [in Ukr.]

9. Kostomarov, N. (1989). *Historical Works. Autobiography*. Kyiv, 736 p. [in Ukr., in Rus.]

10. Krysachenko, V. (2012). *Christianity in the Land of Ancient Ukraine: from the Apostle Andrew to Prince Volodymyr*. 2nd ed., suppl. and rev. Kyiv, 650 p. [in Ukr.]

11. Myshanych, O., ed. (1989). *Rus' Chronicles*. Kyiv, XVI+591 p. [in Ukr.]

12. Ortynskyi, I. SDV. (1988). *Baptism, the Cross and the Charism of Ukraine*. Rome-Munich-Freiburg, 198 p. [in Ukr.]

13. Panas, K. (1991). *History of the Ukrainian Church*. Lviv, 160 p. [in Ukr.]

14. Panchuk, I. (2009). *History of Ukraine through the Eyes of Foreigners: Reference-Chrestomathy*. Ternopil: Mandrivets, 303 p. [in Ukr.]

15. Plokhii, C. (2016). *The Gate of Europe: the History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence*. Kharkiv, 496 p. [in Ukr.]

16. Popovych, M. (1998). *An Essay on the History of Culture of Ukraine*. Kyiv, 728 p. [in Ukr.]

17. Pritsak, O. (1997). *The Origin of Rus. Ancient Scandinavian Sources (Except Icelandic Sagas)*. Institute of Oriental Studies named after A. Krymskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine. T. I. Kyiv, 1080 p. [in Ukr.]

18. Kyrylych, V., comp. (2016). *The World about Ukraine and Ukrainians (2016)*. Kyiv, 452 p. [in Ukr.]

19. Sichynskiy, V. (1991). *Foreigners about Ukraine*. Lviv, 93 p. [in Ukr.]

20. Stepovyk, D. (2001). *History of the Kyiv-Pechersk Lavra*. Kyiv, 559 p. [in Ukr.]

21. Tereshchenko, Yu. (1996). *Ukraine and the European World: A History Outline from the Formation of the Old Kyiv State to the End of the 16th Century: A Textbook for Students of Higher Education*. Kyiv, 496 p. [in Ukr.]

22. Dzyuba, I., ed. (1993). *Ukrainian Culture: Lectures Edited by Dmitry Antonovych*. Kyiv, 592 p. [in Ukr.]

23. Yatchenko, V. (1988). *On the Development of the Spirituality of the Ukrainian Ethnic Group in the Pre-Christian Era*. Kyiv, 200 p. [in Ukr.]

Summary

THE INFLUENCE OF CHRISTIANITY ON THE POLITICAL AND CULTURAL DEVELOPMENT OF RUSSIA-UKRAINE IN THE 6TH-10TH CENTURIES

Valerii OLEKSIICHUK

orcid.org/0009-0004-3817-6594

postgraduate student of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: valerii.oleksiichuk@gmail.com

The relevance of the research. Our ancestors made a significant civilisational choice by Christianising Rus-Ukraine. This topic is constantly manipulated and distorted by various apologists of the “Russian world” who promote ideologically biased speculative narratives about the “common cradle” of “brotherly” peoples, about the origins of Moscow's religious fanaticism in the Kyiv region, and so on. Meanwhile, an unbiased, objective analysis of the interaction between the cultures of ancient Ukraine and Byzantium attests to the self-sufficiency of the national mentality and its enrichment through the acceptance of Christian values. A thorough analysis of sources and modern research on this topic will contribute to a deeper understanding of the formation of the spiritual and practical paradigm of the Ukrainian people.

The **purpose** of the study is to analyse Christian influences on Rus-Ukraine in the 6th–10th centuries, including the adoption of Christianity by Prince Volodymyr the Great.

Conclusions. In the 6th–10th centuries, Proto-Ukrainian communities consolidated into a single state Rus, which sought opportunities to assert its identity and independence in Europe. In complicated relations with leading European leaders, in particular Byzantium and the Holy Roman Empire, there was not only confrontation but also an exchange of material and cultural values. Among these achievements, Christianity occupies a special place – a new paradigm of the world order and social organisation of states. The Christianization of Rus-Ukraine took place in a mutually beneficial context: on the one hand, there was a need to strengthen constructive international ties and influence in the world and, on the other, to find effective tools for uniting the ancient Ukrainian community of tribes and peoples into a single state. The paradigm of the ruler in the Christian worldview gave him virtually unlimited powers to rule and govern. The personal interest of the prince was also of great importance, namely, the legitimisation of his own presence among the circle of the main rulers of Europe. The latter created powerful opportunities to defend national interests and establish Rus as an independent state.

Keywords: Rus-Ukraine, 6th-10th centuries, Christianization, Prince Bravlyn, Prince Askold, Prince Dir, Princess Olga.

Отримано редакцією/ Received: 14.01.26

Прорецензовано / Revised: 04.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.26